

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/78/74-80>

Nurlan Abdul oğlu Aşurov

Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
nurlanasurov@gmail.com

II QARABAĞ MÜHARİBƏSİ KONTEKSTİNDƏ HUMANİTAR HÜQUQ

Xülasə

Dünyadaki çoxsaylı münaqişələrin və müharibələrin gedişinə nəzər salsaq görürük ki, son nöqtəni güclü tərəf qoyur. Azərbaycan xalqının Qarabağ uğrunda 44 günlük Vətən müharibəsi buna ən yeni nümunədir. Ötən 17 ildə Azərbaycan güc topladı və 30 il davam edən işğala 44 gündə son qoydu. BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının və beynəlxalq ictimaiyyətin çoxsaylı qətnamələrinə baxmayaraq, Azərbaycan ərazilərini işğal edən Ermənistan məsələnin sülh yolu ilə həll edilməsi üçün heç bir addım atmamış, bu çərçivədə yaradılmış Minsk Qrupu problemi həll edə bilməmişdir. Bu yazı yuxarıda qeyd olunan münaqişəni təhlil etmək məqsədi daşıyır. Bu kontekstdə birinci hissədə müharibənin gedişi ortaya qoyulur, tərəflər və onların təsirləri açıqlanır. Daha sonra münaqişə ilə bağlı hadisələrə yer verilir, razılaşmadan sonrakı yekun vəziyyət araşdırılır.

Açar sözlər: II Qarabağ müharibəsi, münaqişə, hüquq, humanitar hüquq, pozuntular.

Nurlan Abdul Ashurov

Humanitarian law in the context of the 2nd Karabakh war

Abstract

If we look at the many conflicts and wars in the world, we will see that the end point is set by a strong side. The 44-day Patriotic War of the Azerbaijani people for Karabakh is the last example of this. Over the past 17 years, Azerbaijan has gained strength and ended its 30-year occupation in 44 days. Despite numerous resolutions of the UN Security Council and the international community, Armenia, which has occupied Azerbaijani territories, has not taken any steps to resolve the issue peacefully, and the Minsk Group has not been able to resolve the issue. It is aimed in this paper to analyze the above-mentioned conflict. In this context, the first part describes the course of the war, the parties and their effects. Then the events related to the conflict are covered, and the final situation after the agreement is investigated.

Key words: II Karabakh war, conflict, law, humanitarian law, responsibility, violations

Giriş

Beynəlxalq humanitar hüquq normalarının - müharibə zamanı mülki şəxslərin, yaralıların hüquqlarının pozulması beynəlxalq humanitar hüququn pozuntuları hesab edilir. Bunlar beynəlxalq humanitar hüququn pozuntuları hesab edilməklə yanaşı, həm də müharibə cinayətləri kateqoriyasına da aiddirlər. Bu cinayətləri törətmiş şəxslər istər milli, istərsə də beynəlxalq səviyyədə məsuliyyət daşıyır və bu əməllərə görə müvafiq cəzalar nəzərdə tutulur. 12 avqust 1949-cu il tarixli Cenevrə konvensiyalarının müvafiq müddəalarına əsasən mülki şəxslərə qarşı törədilən hüquqa zidd hərəkətlər müharibə cinayətləri siyahısına daxildir. Beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə əsasən, münaqişə vəziyyətində olan və müharibənin tərəfi olan hər bir dövlət bu prinsiplərə əməl etməli, müharibə qanunlarına hörmətlə yanaşmalıdır.

BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının və beynəlxalq ictimaiyyətin çoxsaylı qətnamələrinə baxmayaraq Ermənistan öz havadarlarının dəstəyi ilə Qarabağda işğal etdiyi ərazilərdən geri çəkilməkdən imtina etmiş, yaradılmış Minsk Qrupu isə bu problemi həll edə bilməmişdir.

2020-ci ilin sentyabrında Ermənistan qoşunlarının atəşkəsi davamlı şəkildə pozması ilə təmas xəttində başlayan toqquşmalar sonrakı günlərdə tarixə “2-ci Qarabağ müharibəsi” kimi düşən müharibəyə çevrildi. 2020-ci il noyabr ayının 9-da Rusiyanın vasitəçiliyi ilə atəşkəs elan olunmaqla Ermənistan kapitulyasiya aktına imza atdı və sülh sazişi masasına oturan tərəflər noyabrın 10-dan

sazişin əsaslarını yerinə yetirməyə başlayıblar. Bununla belə, 44 günlük müharibənin nəticələri şübhəsiz ki, Cənubi Qafqazı da əhatə edir və alınan dərslər beynəlxalq ictimaiyyət üçün aktualdır.

Əsas hissə

Beynəlxalq humanitar hüquq - beynəlxalq hüququn bir sahəsidir və məqsədi həm beynəlxalq, həm də beynəlxalq olmayan silahlı münaqişələrin nəticələrini məhdudlaşdırmaqdır. Döyüş əməliyyatlarında iştirak etməyən və ya artıq iştirak etməyən şəxslərin, xəstələrin və yaralıların, hərbi əsirlərin və mülki şəxslərin müdafiəsini təmin etməklə yanaşı, döyüş əməliyyatlarının aparılması zamanı münaqişə tərəflərinin hüquq və vəzifələrini də müəyyən edir.

Beynəlxalq humanitar hüquq növündən asılı olmayaraq silahlı münaqişədə iştirak edən şəxslərin üzərinə öhdəliklər qoyur. Onlar beynəlxalq humanitar hüququn qaydalarına özləri riayət etməklə yanaşı, həm də silahlı münaqişənin digər iştirakçıları, o cümlədən statusu beynəlxalq humanitar hüquqda aydın şəkildə müəyyən edilməmiş (məsələn: özəl hərbi və təhlükəsizlik şirkətləri) və ya açıq şəkildə qeyri-qanuni silahlı qruplar kimi təsnif edilə bilən silahlı qruplar tərəfindən riayət olunmasını təmin etməlidirlər. Beynəlxalq humanitar hüquq normalarına riayət etmək və silahlı münaqişə iştirakçılarından hər hansı biri tərəfindən onların pozulmasının qarşısını almaq beynəlxalq humanitar hüququn əsas prinsiplərindən biridir.

Hüqo Qrotsi özünün ən məşhur əsərlərindən biri olan “Müharibə və sülh qanunu haqqında” əsərində qeyd etmişdir ki, müasir dünyada müharibələrdən qaçmaq olmaz. Bu nəticə XXI əsrdə də öz aktuallığını itirməmişdir [1, s.132]. Bu səbəbdən milyonlarla insanın həyatı məhz beynəlxalq humanitar hüququn müddəalarına ciddi və ardıcıl əməl olunmasından asılıdır.

Beləliklə, professor İ.P. Blişenkonun sözlərinə görə, beynəlxalq humanitar hüquq beynəlxalq hüquq normalarının üç böyük qrupundan ibarətdir:

- dinc dövrdə insan hüquq və azadlıqlarının rejiminin müəyyən edilməsi;
- istər beynəlxalq, istərsə də qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişə zamanı elementar insan hüquq və azadlıqlarına riayət edilməsi rejiminin müəyyən edilməsi;
- silahlı qüvvədən istifadə üçün vasitə və üsulların seçilməsi şərtlərinin müəyyən edilməsi, o cümlədən müəyyən silah növlərinin istifadəsinə qadağa qoyulması [2, s. 100]

E.V. Martinenkonun fikrincə, müasir beynəlxalq humanitar hüquq mahiyyət etibarilə bəşəriyyətin tələbləri ilə hərbi zərurət arasında kompromisdir [3, s. 135]. Hərbi zərurətə istinadların mənası ondan ibarətdir ki, döyüşən tərəf qaçılmaz təhlükə ilə üzləşdiyi, onun aradan qaldırılması qanuni vasitələrlə mümkün olmayan hallarda, təhlükəni aradan qaldırmaq üçün hər hansı digər vasitəyə müraciət etmək hüququna malikdir.

Beynəlxalq humanitar hüquq normalarının universallığının tanınması da vacibdir. Bu 1949-cu il tarixli “Müharibə qurbanlarının müdafiəsi haqqında” Ümumi Cenevrə Konvensiyasının 1-ci maddəsinin müddəaları ilə təsdiqlənir. Orada deyilir: “Razılığa gələn Yüksək Tərəflər bütün hallarda bu Konvensiyaya riayət etməyi və onun icrasını təmin etməyi öhdələrinə götürürlər”.

Eyni qayda Beynəlxalq silahlı münaqişələrin qurbanlarının müdafiəsi ilə bağlı 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyalarına 1977-ci il tarixli Əlavə Protokolunun 1-ci maddəsində də təsbit edilmişdir: “Razılığa gələn Yüksək Tərəflər bu Protokola riayət etməyi və onların yerinə yetirilməsini təmin etməyi öhdələrinə götürürlər”.

Oxşar müddəalara 1 sayılı Əlavə Protokolun preambulasında rast gəlmək olar, burada deyilir ki, yüksək razılığa gələn tərəflər xalqların sülh şəraitində yaşamasını səmimi arzuladıqlarını bəyan edərək, 12 avqust 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyalarının müddələrinin və birinci əlavə protokolun 1977-ci il Qanunu bütün hallarda bu sənədlərlə qorunan bütün şəxslərə şamil edilməlidir (4, s. 207).

Ümumiyyətlə müharibə cinayətlərinin anlayışı Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin əsas müqaviləsi hesab edilən Roma Statutunda qeyd edilmişdir. Belə ki, 8-ci maddəyə əsasən, qəsdən öldürmə; qəsdən ağır əzablar vermək və ya bədənə və ya sağlamlığa ciddi xəsarət yetirmək; hərbi zərurətlə əsaslandırılmayan və 1949-cu il Cenevrə Konvensiyasının müddəaları ilə qorunan şəxslərin qanunsuz şəkildə geniş miqyaslı məhvi və mənimənilməsinə yönələn hərəkətlər müharibə cinayətləri kimi qəbul edilir. Dördüncü Cenevrə Konvensiyasının 4-cü maddəsi, Konvensiyaya əsasən qorunan şəxslərin kim olduğunu, 5-ci maddəsi isə müdafiəni istisna edən halları müəyyənləşdirir. Hər hansısa üzv dövlətin dövlət təhlükəsizliyinə qarşı fəaliyyətlərdə iştirak etməyən və ya bunda şübhəli bilinməyən vətəndaşları

Konvensiya əsasında qorunur. 1993-cü il İyun ayından Azərbaycan və Ermənistan bu Konvensiyanın üzvləridir (11).

Bundan başqa, Ermənistan Cenevrə Konvensiyalarına əlavə olan 1 sayılı Protokola üzv olan dövlətlərdən biridir. Protokolun 1-ci maddəsində üzv dövlətlər istənilən şəraitdə protokola riayət olunmasını təmin etməyi öhdələrinə götürdükləri bildirilir. Protokolun 4-cü hissəsi mülki əhaliyə aid müddəalara həsr olunmuşdur. 48-ci maddədə münafiqədə olan tərəflərin mülki əhali ilə kombatantlar arasında və mülki obyektlər ilə hərbi obyektlər arasında daima fərq qoymaq barəsində dövlətlər üçün norma və məsuliyyət müəyyən edilmişdir. Əməliyyat və hücumlar yalnız hərbi obyektlərə qarşı yönəli bilər. 50-ci maddədə mülki şəxslərin və mülki əhalinin izahı verilir. 51-ci maddənin 4-cü bəndində mülki əhali ilə kombatantlar arasında fərq qoymayan hücumlar sadalanır. Konkret hərbi obyektə yönəlməyən hücumlar bu tip hücumlardan hesab edilir (5). Bu tip hücumlar Konvensiya tərəfindən qadağan edilir və Roma Statutunun 8-ci maddəsinin ciddi pozuntusu deməkdir. Ermənistan Respublikasının rəsmiləri Azərbaycan Respublikasına qarşı törədilən bütün müharibə cinayətlərinə görə məsuliyyət daşıyırlar.

Geridə qoyduğumuz, lakin heç bir zaman unutmayaçağımız 44 günlük Vətən müharibəsi ilə şübhəsiz ki, 2020-ci il Azərbaycan tarixinə şanlı hərflərlə yazıldı. Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə müzəffər ordumuzun şücaəti sayəsində 30 il işğal altında qalan tarixi və əzəli torpaqlarımız öz doğma sahiblərinə geri qaytarıldı. Prezident İlham Əliyev BMT Baş Assambleyasının 75-ci sessiyasındakı çıxışında Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən çıxarılmasının yenilənmiş cədvəlinin hazırlanmasına çağıraraq və “BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrində vaxt məhdudluğu yoxdur. Bu qərarlar icra olunana qədər qüvvədədir. BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin təhrif edilməsi yolverilməzdir” qeyd edib. Daha sonra, 2020-ci il sentyabrın 27-də Ermənistan ordusu Azərbaycana qarşı genişmiqyaslı hərbi tərxiatlar həyata keçirib. Bu eskalasiya 1990-cı illərdən bəri ən böyük və ən şiddətli eskalasiya idi. Həmin gün Azərbaycan ordusu mülki əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə genişmiqyaslı hərbi əks-hücumu keçib (12).

Qarabağda 2020-ci il sentyabrın 27-də təcavüzkar Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinin əmrilə Ermənistan ordusunun cəbhə zonasında yerləşən mövqeləri, Tərtər, Ağdam, Füzuli və Cəbrayıl rayonlarının təmas xəttində sıx məskunlaşma olan kəndləri atəşə tutması və Azərbaycan ordusunun Ermənistanın etdiyi hücumuna qarşı əks-hücumu keçməsi II Qarabağ müharibəsinin başlamasına gətirib çıxardı.

Azərbaycan Respublikasının Ordusunun həyata keçirdiyi “Dəmir Yumruq” əməliyyatının ilk günlərində Füzuli və Tərtər rayonları istiqamətində irimiqyaslı hərbi əməliyyatlar həyata keçirildi. 2020-ci il oktyabr ayının 3-ü yüksək əhəmiyyət kəsb edən Tərtər rayonunun Madagiz kəndi işğaldan azad edildi. Tarixi torpaqda Azərbaycan Respublikasının dövlət bayrağı qaldırılmaqla yanaşı, elə həmin gün kəndin tarixi adı da cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən bərpa edilərək – Suqovuşan elan edildi. Sağ cəbhədə, 2020-ci ilin oktyabr ayının 4-ü Cəbrayıl şəhəri, 9-u isə Füzuli rayonunun Hadrut qəsəbəsi düşmənlərdən təmizlənməmişdir.

Cəbhə xəttində darmadağın edilən Ermənistan ordusu Azərbaycanın şəhərlərinə və mühüm infrastruktur obyektlərinə raket zərbələri endirib. Oktyabrın 4-də Azərbaycanın Mingəçevir şəhəri Ermənistan tərəfindən raket atəşinə tutulub. Ermənistan Mingəçevir SES və su anbarını hədəfə alıb Azərbaycanın hava hücumundan müdafiə sistemi hücumu zərərsizləşdirib və böyük ekoloji fəlakətin qarşısını alıb.

Azərbaycan və Ermənistan Xarici İşlər nazirlərinin Moskva şəhərində baş tutmuş görüşü nəticəsində 2020-ci il oktyabr ayının 10-u saat 12:00-dan etibarən humanitar atəşkəsə riayət olunması razılığının əldə edilməsinə baxmayaraq, Ermənistan silahlı qüvvələri razılaşma şərtlərini kobudcasına pozmağa davam etmişdir. Belə ki, döyüş meydanında gedən müharibə məğlubiyyətini qəbul edə bilməyən Ermənistan cəbhə xəttindən xeyli aralıda yerləşən Gəncə, Bərdə və digər yaşayış məntəqələrinin mülki infrastruktur obyektlərini ballistik raketlərlə, fosforlu və kasetli bombalarla atəşə tutaraq mülki əhaliyə qarşı müxtəlif cinayətlər törətməyə başlamışdır.

2020-ci il oktyabr ayının 11-də gecə saatlarında Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Gəncə şəhəri raket atəşinə məruz qalmışdır. Raket hücumu nəticəsində 5-i qadın olmaqla 10 nəfər dinc sakin həlak olmuş, 10 qadın və 5 azyaşlı uşaq, ümumilikdə 34 nəfər yaralanmışdır (13). Döyüş meydanında gedən əməliyyatlarda öz gücünü göstərə bilməyən Ermənistan silahlıları mülki əhaliyə doğruldaraq, yalnız Gəncə şəhərini deyil, Bərdə, Tərtər, Gəncə, Mingəçevir və Ağcabədiyi də nişan almışdır. Mülki əhalini

hədəf alan hücumlar arasında ən çox ölümlə nəticələnən 11 və 17 oktyabrda Gəncədə, 28 oktyabrda isə Bərdədə törədilən partlayışlar olmuşdur. Oktyabrın 29-da Bərdənin mərkəzinə atılan düşmən raketinin partlaması nəticəsində 21 dinc sakin həlak olduğu barədə məlumatlar beynəlxalq kütləvi informasiya vasitələrində də öz əksini tapmışdır (14). Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğunun məlumatına görə, 93 mülki şəxs sentyabrın 27-dən noyabrın 10-dək Ermənistanın Azərbaycan ərazisinə endirdiyi raket zərbələri nəticəsində həlak olmuş, 410 mülki şəxs isə yaralanmışdır (15).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev xalqa müraciətində “Biz isə onların cavabını döyüş meydanında veririk. Şəhidlərin, günahsız insanların qisasını döyüş meydanında alırıq və alacağıq” deyib, Ermənistan tərəfinin hücum cəhdi göstərməsi ilə əks-hücumu keçən Azərbaycan Silahlı Qüvvələri 2020-ci il oktyabr ayının 17-si Füzuli şəhərini işğalçılardan təmizləmişdir (16). Növbəti gün – oktyabr ayının 18-i tarixi Xudafərin körpüsünün üzərində Azərbaycan bayrağını qaldıran ordumuz 20 oktyabr tarixində Zəngilan şəhərini azad etmiş və şəhidlərimizin qisası beləliklə döyüş meydanında alınmışdır.

Şübhəsiz ki, Azərbaycan Respublikasının hər bir qarış torpağı mərd əsgər və zabitlərimizin canı, qanı və sağlamlığı bahasına azad edilirdi. Oktyabrın 22-də Zəngilanın Ağbənd qəsəbəsinin işğalçılardan azad edilməsi ilə Azərbaycanın İrəvanla dövlət sərhədini tam nəzarətə götürməsi mühüm tarixi hadisə, ölkənin ərazi bütövlüyünün, suverenliyinin təmin olunması istiqamətində növbəti strateji qələbə idi.

Beləliklə, 44 gün davam edən hərbi əməliyyatlar nəticəsində şanlı Azərbaycan Ordusu Qubadlı, Zəngilan, Cəbrayıl, Füzuli şəhərlərini, Azərbaycan xalqının tarixində və mədəniyyətində xüsusi dəyəri olan, daha sonra həm də mədəniyyət paytaxtı sayılan Şuşa şəhərini, Zəngilan rayonunun Mincivan, Xocavənd rayonunun Hadrut qəsəbəsini, Tərtər rayonunun Suqovuşan kəndi daxil olmaqla, ümumilikdə, 200-dən çox yaşayış məntəqəsini, həmçinin Murovdag istiqamətində mühüm strateji yüksəklikləri işğaldan azad etmişdir (17) Azərbaycanın döyüş meydanında qazandığı qələbələr, xüsusilə də 2020-ci il noyabr ayının 8-i Şuşanın düşmən əsarətindən qurtarılması müharibənin taleyində həlledici rol oynamışdır.

Ermənistanın sentyabrın 27-də növbəti hərbi təxribatından sonra Azərbaycan Ordusunun 44 gün davam edən əks-hücum əməliyyatı noyabrın 10-da ta rixi qələbəmizlə başa çatdı. Həmin gün Azərbaycan, Rusiya prezidentləri və Ermənistanın baş naziri tərəfindən imzalanan birgə bəyanatla Silahlı Qüvvələrimizin hərbi cəbhədəki möhtəşəm qələbəsi diplomatik sahədə də rəsmiləşdirildi. Beləliklə, xalqımızın 30 il çəkən torpaq həsrətinə son qoyuldu, ədalət bərpa edildi. Eyni zamanda, Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyev qalib sərkərdə, Azərbaycan Silahlı Qüvvələri güclü ordu, xalqımız isə böyük, məğrur, yenilməz olduğunu bir daha təsdiqlədi [6]. Üç ölkə arasında əldə edilən razılaşma Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tam bərpa olunması baxımından tarixi əhəmiyyət daşıyır. Bununla yanaşı, bəyanatla Qarabağa heç bir status verilməyəcəyi, Naxçıvanla Azərbaycanın quru əlaqəsinin reallaşacağı, habelə qardaş ölkə - Türkiyənin sülhməramlı dəstələrinin prosesdə iştirak edəcəyi də bildirilir.

Noyabrın 10-da qəbul edilmiş Üçtərəfli Bəyannaməyə əsasən, Ermənistan Ağdam, Kəlbəcər və Laçın rayonlarını Azərbaycanın nəzarətinə qaytarmış və Azərbaycan tərəfi Ermənistanda yaşayan ermənilər arasında humanitar əlaqə kimi istifadə olunacaq Laçın dəhlizinin təhlükəsizliyinə zəmanət vermişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 02 dekabr 2020-ci il tarixli Sərəncamları ilə sentyabrın 27-si Azərbaycan Respublikasında Anım Günü, noyabrın 8-i Zəfər Günü elan edilmişdir.

44 günlük Qarabağ müharibəsinin mediada işıqlandırılmasının təhlili onu göstərdi ki, bir çox xarici media orqanlarında erməni əsilli jurnalistlər çoxluq təşkil edir və onların müəllif olduğu yazılarda münafiqçiyə qarşı yanaşmalar açıq şəkildə hiss olunur. Həmçinin inkişaf etmiş ölkələrdə erməni lobbisinin KİV-ə təsiri də çox güclüdür. Hətta düşmən tərəf bəzi qanlı döyüşləri “müharibə cinayəti” kimi təqdim edərək, media vasitələrini qalibin əleyhinə yönəldə bilər. Ancaq mətbuat bütün konfliktləri obyektiv şəkildə işıqlandırmalıdır ki, əsl həqiqət gələcək nəsillərə də aydın olsun.

Cənab İlham Əliyevin 17 il ərzində gərgin siyasi fəaliyyəti, xalqımızın sarsılmaz həmrəyliyi, rəşadətli ordumuzun güc-qüdrəti, cəsarəti öz müsbət nəticəsini verdi. Vətən müharibəsi dövründə 30-a yaxın dünyanın aparıcı mediasına müsahibələri və çıxışları, bəyanatları, xarici jurnalistlərlə mətbuat konfransları, dünyanın aparıcı beyin mərkəzlərinin nümayəndələri ilə görüşü, habelə mühüm beynəlxalq platformalarda nitqləri, müzakirələrdə iştirakı aydın göstərir ki, ölkə rəhbəri təkcə dövlət idarəçiliyi,

daxili və xarici siyasət məsələlərinə deyil, həm də dövlətin informasiya siyasətinə yeni strateji baxış nümayiş etdirir (18).

II Qarabağ müharibəsi dövründə Azərbaycana ən böyük dəstək qardaş Türkiyə Respublikasından gəldi. Sözügedən mənəvi dəstəyin ən böyük nəticəsi olaraq Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında imzalanmış Şuşa bəyannaməsini qeyd etmək olar. Bu bəyannamə Şuşa şəhərində 15 iyun 2021-ci il tarixində, Azərbaycan və türk dillərində olmaqla iki əsl nüsxədə imzalanmışdır. Bəyannamədə tərəflərin iki dost və qardaş ölkə arasında strateji səviyyədə inkişaf edən münasibətlərin durumundan məmnunluq duyduqları, Azərbaycan Respublikasının 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində qələbə qazanaraq Ermənistanın 30 ilə yaxın davam edən təcavüzkar siyasətinə son qoyduğu, torpaqlarını işğaldan azad edildiyi ifadə edilmişdir. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsində, işğal olunmuş torpaqların azad olunmasında və Ermənistanın 30 illik təcavüzünə son qoyulmasında Türkiyə Respublikasının mənəvi-siyasi dəstəyi danılmazdır.

Son illər ərzində baş vermiş texnoloji inqilab hərbi sahədən də yan keçməmişdir. Azərbaycanın 44 günlük müharibədə əsasən müasir silahlanmadan istifadə etməsi və hədəflərin yüksək dəqiqliklə məhv edilməsi bu inqilabın göstəricisidir. Yaranmış yeni vəziyyət nəinki kiçik ölkələrin müdafiə imkanlarını artıracaq, həmçinin böyük dövlətlərin hərbi müdafiə xərclərini azaldaraq, yaranmış mübahisələrin danışıqlar yolu ilə həll edilməsində maraqlı olacaqlar. “The Washington Post” qazetində müəllif Maks But-a məxsus məqalədə də qeyd edildiyi kimi, Türkiyə istehsalı olan “Bayraktar” pilotsuz uçuş aparatları (TB2 PUA-ları) və İsrail istehsalı silahlar Azərbaycanın 2020-ci ildə qazandığı qələbədə mühüm rol oynayıb. Onun sözlərinə görə, İkinci Qarabağ savaşı zamanı Ermənistanın hərbi texnikasının 47 faizi məhv edilib və ya zədələnib (19).

Ermənistan 30 ilə yaxın müddətdə işğalda saxlanılan Azərbaycan torpaqları, hətta hərbi təyinatı olmayan torpaqları belə piyada və tank əleyhinə minalarla minalanmışdır. 10 noyabr 2020-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası, Ermənistan və Rusiya Federasiyası arasında Üçtərəfli Bəyənada razılığın əldə olunmasına baxmayaraq, Ermənistan minalanmış sahələrin xəritələrini təhvil verməkdən imtina etmiş, bununla da, 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyalarının tələblərini, Avropa Konvensiyasının 2-ci və 8-ci maddələri, 1 sayılı Protokolun 1-ci maddəsi və 4 sayılı Protokolun 2 və 3 maddələrinin tələblərini kobudcasına pozmuşdur.

Minalı sahələrin insanların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə yaratmaqla yanaşı, torpaqlardan səmərəli və təyinatı üzrə istifadə üçün mane olur. Ərazilərin qardaş ölkə - Türkiyənin göndərdiyi mina təmizləmə maşınlarının da dəstəyi ilə minalardan təmizlənməsinə baxmayaraq, mütəmadi olaraq baş verən mina partlamaları mülki vətəndaşların xəsarət almasına, bəzən isə həlak olmalarına səbəb olur.

Ermənistanın 30 il ərzində işğal altında saxladığı Qarabağ ərazisində abidələrimizə münasibətdə həyata keçirdiyi vəhşiliyin əsas məqsədi Azərbaycan xalqının əsrlər boyu yaratdığı tarixi tarixi-mədəni irsi yer üzündən silmək olub.

Ermənistan işğal dövründə Qarabağ və ətraf ərazilərdə tarixi və mədəni abidələrin 95%-ni dağıdıb (20).

Rəsmi statistikaya nəzər salsaq Qarabağ ərazisində 706 dövlət qeydiyyatına alınmış tarix-memarlıq abidəsinin olduğunu şahidi ola bilərik. Bu abidələrin əksəriyyəti bizim tarix və mədəniyyətimizi əks etdirən abidələrdir. Bura 1868-1870-ci illərdə tikilmiş Ağdam cümə məscidini, Laçında yerləşən və 5-6-cı əsrlərə aid olan “Ağoğlan” məbədinə və s. aid etmək olar (7).

Hazırda Azərbaycan hökumətinin əsas vəzifələrindən biri işğaldan azad edilən bölgələri bərpa etmək və yenidən qurmaqdır. Qarabağa böyük qaydış layihəsində böyük diqqət məhz mədəniyyət abidələrinin bərpasına, mədəniyyətimizin azad olunmuş torpaqlara qaytarılmasına ayrılmışdır. Hazırda işğaldan azad edilmiş şəhərlərdən biri və mədəniyyət paytaxtımız olan Şuşa şəhərində artıq 3 məscid və 1 kilsə bərpa edilmişdir.

İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı Ermənistanın törətdiyi hərbi cinayətləri dəqiq səciyyələndirmək üçün ümumilikdə hərbi cinayətlərin və onların tərkib hissələrinin müəyyənləşdirilməsi vacibdir. Professor Əliyev Ə.İ-nin fikrincə, müharibə cinayətlərini ümumilikdə beynəlxalq humanitar hüququn pozulması kimi qiymətləndirmək daha düzgündür (8, s.101). Bu yanaşma ilə razılışaraq onu da əlavə etmək lazımdır ki, ümumilikdə istər silahlı münaqişələr zamanı, istərsə də atəşkəs zamanı beynəlxalq humanitar hüququn geniş şəkildə pozulması kimi qiymətləndirilə bilən hərəkətlər müharibə cinayəti kimi qiymətləndirilməlidir.

Bir sıra hallarda təcavüzün əlamətləri ilə yanaşı, onun “düzünə” və “yanakı” istiqamətlər üzrə növlərə ayrılması da irəlilədir. Düzünə təcavüzlə yanakı təcavüzün fərqi ondadır ki, əgər düzünə

təcavüz zamanı silahlı qüvvə tətbiq edilməsinin subyekti kimi özünün nizami silahlı qüvvələri qismində dövlət çıxış edirsə, yanakı təcavüz zamanı dövlət silahlıban dalar, muzdlular və ya qeyri-nizami hərbi birləşmələrdən gizli yolla istifadədir (9, s. 48). Lakin təcavüzün əlamətlərinin hər iki növlərə ayrılması heç də onların ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilməsini şərtləndirmir. Çünki bir çox hallarda, həmçinin Ermənistanın Azərbaycana qarşı törətdiyi təcavüzkar cinayətində düzünə və ya yanakı olmasından asılı olmayaraq, 1974-cü il Qətnaməsində nəzərdə tutulan bütün əlamətlərin özünü bürüzə verməsi dəfələrlə təkrarlanmışdır.

Beynəlxalq strukturların Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsində roluna dair isə, qeyd etmək olar ki Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 1993-cü ildə qəbul etdiyi 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrə baxmayaraq, onlar Ermənistan tərəfindən 27 il ərzində icra olunmamışdır. Cənab Prezident İlham Əliyevin xalqa müraciətində qeyd etdiyi kimi, Azərbaycan Respublikası BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini icra etdi, öz ərazi bütövlüyünü bərpa etdi və işğala son qoydu.

Ermənistanın beynəlxalq humanitar hüquqa qarşı törətdiyi konkret cinayətlərdən biri də meyitlərin təhqir olunmasıdır. Bunun bariz sübutunu Birinci Qarabağ müharibəsi zamanı, o cümlədən atəşkəs dövründə gördük. Digər tərəfdən, ermənilərin video və fotolar çəkərək internetdə bu faktı yayması nifrətin qızıqdırılması kimi qiymətləndirilir və beynəlxalq hüquqa ziddir (10, s. 211).

Qətlə yetirilmiş Azərbaycan hərbiçilərinin meyitləri üzərində təhqiredici hərəkətlər etməklə Ermənistan hərbiçilərinin törətdikləri cinayət əməlləri isə 1949-cu ildə qəbul edilmiş 1-ci Cenevrə Konvensiyasının 16-cı və 17-ci maddələrinin ciddi pozulduğunun bariz sübutudur. Cenevrə Konvensiyasının 16-cı maddəsinə əsasən münaqişənin tərəfləri onların əlinə keçmiş qarşı tərəfə mənsub yaralıların xəstələrin və ya cəsədlərin şəxsiyyətinin müəyyən olunmasına köməklik edəcək bütün məlumatı mümkün qədər tez qeydə almalı və müvafiq büroya mümkün qədər tez çatdırmalıdır.

Eyni Konvensiyanın 17-ci maddəsinə əsasən münaqişənin tərəfləri ölənlərin ləyaqətlə və mümkün qədər mənsub olduqları dinin tələblərinə uyğun olaraq dəfn və hörmət edilməsini təmin etməlidirlər (21).

Ermənistanın beynəlxalq humanitar hüquq normalarının, insan hüquqlarının, həmçinin özünün də qoşulduğu 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyalarının öhdəliklərinə məhəl qoymamasına baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasının məsələyə humanist yanaşması nəticəsində meyitlərin dəyişdirilməsi, əsir və girovların azad edilməsi yönündə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin tərəfindən zəruri göstəriş və tapşırıqlar verilmişdir.

Nəticə

Yuxarıda deyilənləri yekunlaşdıraraq deyə bilərik ki, ümumilikdə 44 gün davam edən İkinci Qarabağ müharibəsinin tərəflərindən biri olan Ermənistan çoxsaylı hərbi cinayətlər törədib, beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərini kobud surətdə pozub. Bu hərbi cinayətlər bir daha göstərir ki, Ermənistan beynəlxalq hüquqa hörmət etməyən işğalçı dövlətdir.

Humanitar hüquq sahəsində təşkil etdiyi cinayətlərə görə məsuliyyəti Ermənistanın hərbi-siyasi hakimiyyəti daşıyır və onların təcibi təmin edilir. Beynəlxalq ictimaiyyət bu cinayətlərin cəzasız qalmasına imkan verməməli, cinayətkarların cəzalandırılması üçün sadalanan bütün mümkün mexanizmlərdən istifadə edərək Azərbaycana dəstək olmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Abaydeldinov, E. M. (2013). Mejdinarodniy prava asobenniy çast: / Red. A.X. Abaşidze., Boronej.: Nauka-Yunipres.,
2. Blišenki İ.P. (1984). Obiçne oriye i mejdinarodniy i prava Moskva.
3. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 and relating to the Protection of Victims of International Armed conflicts, 1125 U.N.T.S 3, Article 51(4)(a)
4. Vaqif Bayramov- "İkinci Qarabağ müharibəsi-dövlətçilik tariximizin ən şərəfli səhifəsi". Xalq qəzeti, 2020 24 noyabr (Vaqif Bayramov - "The Second Karabakh War - the most glorious page in the history of our statehood". People's newspaper, 2020 November 24)
5. İsmayılov, F.(2013) "Tarix və mədəniyyət abidələri; qorunması, istifadəsi və bərpası barədə təlimatlar", Bakı: Nurlar Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
6. Əliyev, Ə.İ. (2018). Azərbaycan beynəlxalq cinayətlər hədəfində: Hüquqi təhlil. Bakı, "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2018

7. İbayev V.Ə Beynəlxalq humanitar hüquq. Dərslik. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2001, s. 48-49
8. Məcidli, S.T. (2018). Azərbaycanlılara qarşı törədilən sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər (1918-2018-ci illər), Bakı.
9. International Committee of the Red Cross, Treaties, States Parties And Commentaries (2020), available at: https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=XPages-NORMStatesParties&xp_treatySelected=380
10. İlham Əliyev Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Assambleyasının 75 -ci sessiyasının ümumi debatlarında video formatda çıxış etdi", Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet saytı, 24 sentyabr 2020, <https://en.president.az/articles>
11. "Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin İctimai əlaqələr şöbəsinin məlumatı", Dövlət Təhlükəsizlik Xidmətinin Rəsmi İnternet saytı, 13 oktyabr 2020, <https://www.dtx.gov.az/az/news/1034.html>
12. "Nagorno-Karabakh conflict: Missile strike on Azeri town kills 21 civilians", <https://www.bbc.com/news/world-europe-54722120>
13. Latest news for 30.11.2020 - crimes committed against the civilian population of Azerbaijan, Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğunun Rəsmi saytı, <https://genprosecutor.gov.az/az/post/3234>
14. "İlham Əliyev xalqa müraciət edib", Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Rəsmi İnternet saytı, <https://president.az/az/articles/view/43334>
15. Qarabağ uğrunda Vətən müharibəsi (İkinci Qarabağ müharibəsi)- (Patriotic War for Karabakh (Second Karabakh War), Dövlət İmtahan Mərkəzinin Rəsmi saytı, <https://dim.gov.az/upload/-iblock/7e3/7e301bee04e71e6c5b79a7f2db719f2f.pdf>
16. Azərbaycanın diplomatik mübarizədə qələbəsi döyüş meydanında Zəfərini şərtləndirən amillər sırasındadır, Bakı, 14 aprel, AZƏRTAC - https://azertag.az/xeber/Azərbaycanın_diplomatik_mubarizədə_qələbəsi_doyuş_meydanında_Zəfərini_sərtləndirən_amillər_sirasındadır-1755939
17. "Vaşinqton Post" Azərbaycan Ordusunun İkinci Qarabağ müharibəsindəki peşəkarlığından yazıb, 23 mart 2022, <https://report.az/herbi-xeberler/vashington-post-ikinci-qarabag-muharibesinde-azerbaycan-ordusunun-pesekarligindan-yazib/>
18. Kərimov, A. (2021) "Ermənilər Qarabağda olan mədəni abidələrin 95%-ni məhv ediblər", 14 oktyabr 2021, <https://report.az/medeniyyet-siyaseti/anar-kerimov-ermeniler-qarabagda-olan-medeni-abidelerin-95-ni-mehv-edibler/>
19. The Geneva Conventions of 1949 and their Additional Protocols, International Committee Of The Red Cross official website, <https://www.icrc.org/en/doc/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions/overview-geneva-conventions.htm>

Rəyçi: h.ü.f.d. Fərdin Xəlilov

Göndərilib: 02.04.2022

Qəbul edilib: 06. 05.2022